Archeologie
West-Friesland

West-Friese
Archeologische
Notities **79**

Toelichting Cultuurhistorische Elementenkaart

gemeente Hollands Kroon

De verbinding tussen vaak onzichtbare archeologie, aanwezige natuur en gebouwd erfgoed

A.S. de Groot & C.M. Soonius

WEST-FRIESE ARCHEOLOGISCHE NOTITIES **79**

Toelichting Cultuurhistorische Elementenkaart gemeente Hollands Kroon

A.S. de Groot & C.M. Soonius

Hoorn 2025

Colofon

WEST-FRIESE ARCHEOLOGISCHE NOTITIES **79**

Titel	Toelichting Cultuurhistorische Elementenkaart gemeente Hollands Kroon	
Opdrachtgever	Gemeente Hollands Kroon	
Auteur	A.S. de Groot	(Senior KNA Bureauonderzoek Archeoloog, Archeogie West-Friesland)
	C.M. Soonius	(Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Redactie	M.H. Bartels	(Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland)
GIS	J.M. de Haas C.M. Soonius A.S. de Groot	(Assistent archeologie, Archeologie West-Friesland)
Opmaak	F.C. Schinning	(KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland)
Datum	8 mei 2025	

© Archeologie West-Friesland 2025

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

gemeente Hollands Kroon

Inhoudsopgave

Samenvatting 5

1. Inleiding 7

2. Beleid 9
2.1 Rijksbeleid 9
2.2 Provinciaal Beleid 9
2.2.1 Omgevingsverordening NH2022 9
2.2.2 Stolpenwaarderingskaart 10
2.3 Gemeentelijk beleid 10
2.3.1 Kadernota Erfgoed 10
2.3.2 Beleidskaart Archeologie 2022 10
2.3.3 Erfgoedvisie Hollands Kroon 2023 11

3. Gebruikte bronnen 13
3.1 Inleiding 13
3.2 Cultuurhistorische waardenkaart (2001 en 2002) 13
3.3 Aardkundige waarden 13
3.4 Leidraad Landschap en Cultuurhistorie 15
3.4.1 Ensemble Koegras-Anna Paulownapolder 17
3.4.2 Ensemble Wieringen-Wieringermeer 18
3.4.3 Ensemble West-Friesland West 19
3.4.4 Structuren 20

4. Beschrijving elementen 23
4.1 Geïnventariseerde cultuurhistorische elementen 23
4.1.1 Historische waterlopen 23
4.1.2 Historische wegen 23
4.1.3 Bewoning 23
4.1.4 Kerkterreinen 24
4.1.5 Molenplaatsen 24
4.1.6 Dijken 25
4.1.7 Eendenkooien 25
4.1.8 Spoorlijnen 26
4.1.9 Historisch groen 26
4.1.10 Quarantaine 26
4.1.11 Tuinwallen 27
4.1.12 Landschapskenmerken 28
4.1.14 Verkaveling 28
4.2 Overige elementen 30
4.2.1 Gebouwen 30

5. Kansenkaart Wieringen 31
5.1 Inleiding 31
5.2 Programmaplan Herstel Cultuurlandschap Waddenkust 31
5.3 Inventarisatie verdwenen elementen 32
5.3.1 Tuinwallen 32
5.3.2 Sjanen en walsloten 32
5.3.2 Eendenkooien 33
5.3.3 Historisch groen 33

Bronnen 34

Lijst met afbeeldingen en tabellen 36

Kaartbijlage 1: Cultuurhistorische Elementenkaart gemeente Hollands Kroon
Kaartbijlage 2: Kansenkaart Wieringen

Afb. 1. Luchtfoto van de Nicolaaskerk in Westerland. Foto: Mello Media.

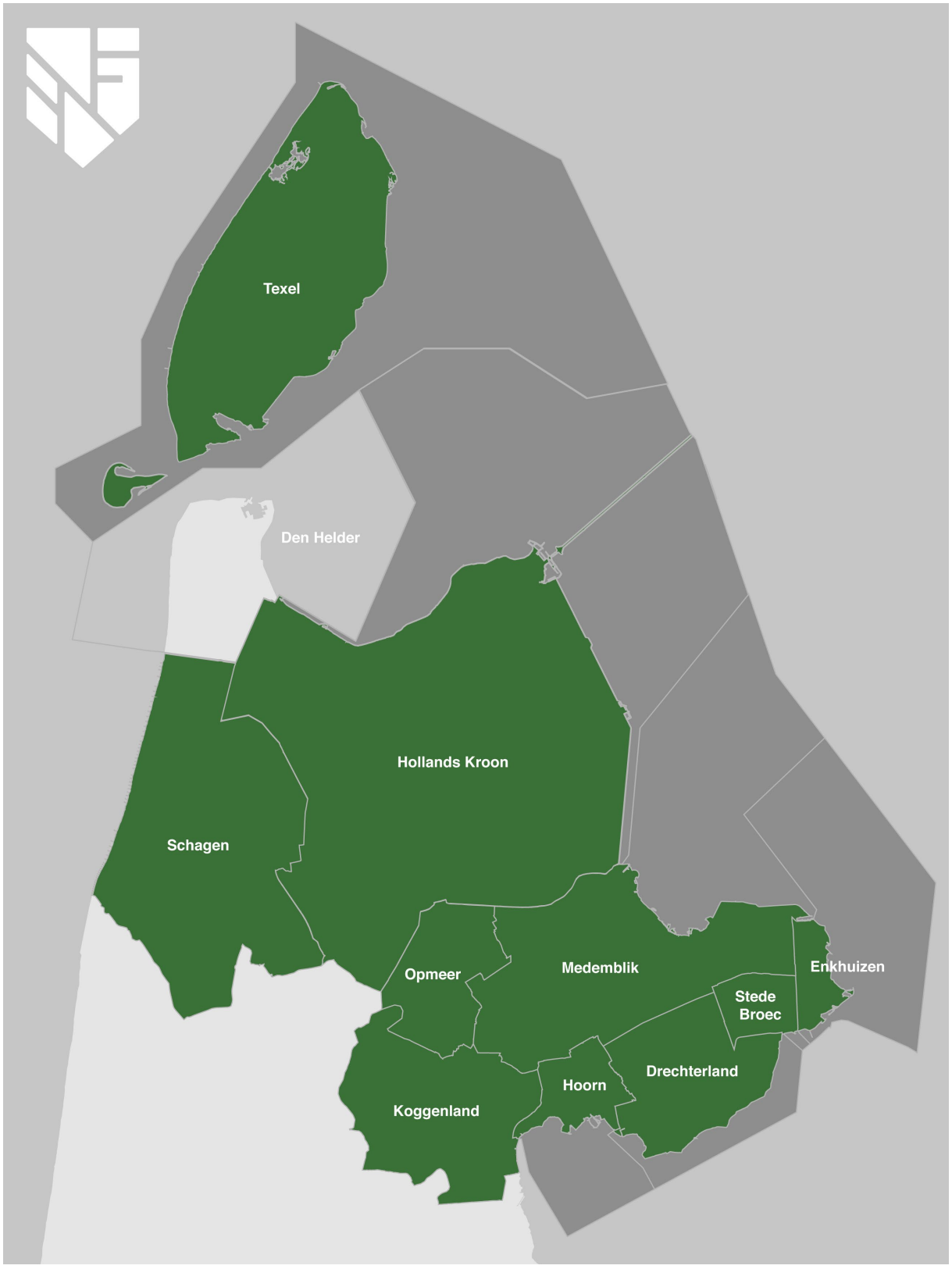
Samenvatting

Voor u ligt de toelichting bij de cultuurhistorische elementenkaart van de gemeente Hollands Kroon. Deze kaart vormt met de beleidskaart archeologie een beeld van de aanwezige cultuurhistorische waarden binnen de gemeente.

In de Omgevingsverordening NH2022 zijn delen van Hollands Kroon beschermd. De werkingsgebieden zijn echter weinig specifiek.

In de Erfgoedvisie Hollands Kroon 2023 wordt de cultuurhistorische elementenkaart al genoemd. Door alle cultuurhistorische elementen op één kaart te zetten is in een oogopslag duidelijk waar de nog aanwezige waarden zich bevinden. De cultuurhistorische elementenkaart zorgt dus voor één overzicht van de zichtbare en structurerende elementen van het grondgebied en vormt de onderlegger voor een goede inbedding van cultuurhistorische elementen in het omgevingsplan.

Naast de nog aanwezige cultuurhistorische elementen is een kansenkaart voor het voormalige eiland Wieringen opgesteld. Door de ruilverkaveling van 1948 zijn veel landschappelijke elementen verdwenen. De verdwenen landschapselementen zoals tuinwallen, sjanen en walsloten kunnen gebruikt worden voor het herstel van het cultuurlandschap op Wieringen. De verdwenen elementen hebben nog steeds een grote relatie met het aanwezige reliëf. In relatie tot het Programmaplan Cultuurlandschap Waddenkust zijn de verdwenen tuinwallen inmiddels gedeeld met de gemeente, zodat de tuinwallen bij herstel op logische plaatsen kunnen worden teruggebracht.

Afb. 2. Op de kaart is het gemeentelijke samenwerkingsverband Archeologie West-Friesland weergegeven.

1. Inleiding

Hollands Kroon is een omvangrijke gemeente die wordt gekenmerkt door diverse landschappen. Het 'oude' land wordt gevormd door het voormalige eiland Wieringen en het deel van de gemeente dat binnen de Westfriese Omringdijk ligt. In de loop van de Middeleeuwen is Wieringen 'los' gekomen van West-Friesland onder invloed van zee-inbraken vanuit het westen en noorden. Vanaf het begin van de 17de eeuw zijn de aandijkingen binnen de gemeente ontstaan, waarvan de oudste de Wieringerwaard uit 1612 betreft. Daarna zijn de Waardpolder, Groetpolder, Polder Waard-Nieuwland en Anna Paulownapolder (1846) bedijkt. Naast aandijkingen liggen binnen het West-Friese deel van de gemeente enkele kleine droogmakerijen, zoals de Braakpolder bij Lutjewinkel die al in 1575 is drooggemaakt. Een deel van de Schagerwaard (1631) bevindt zich ook binnen de gemeentegrenzen. De Wieringermeer (1930) vormt het sluitstuk van landaanwinst en is gelijk ook de grootste droogmakerij. De gemeente telt 22 dorpskernen.

Delen van het (cultuur)landschap van Hollands Kroon zijn beschermd via de provinciale Omgevingsverordening NH2022. De werkingsgebieden zijn wat algemeen van karakter. Voor de bescherming van het cultuurlandschap is het van belang om een meer gedetailleerdere kaartlaag te vervaardigen, zodat een adequate afweging kan worden gemaakt bij ruimtelijke ingrepen. Door alle nog aanwezige cultuurhistorische elementen als vlakken te digitaliseren, zijn deze beter in een omgevingsplan te verwerken.

Naar aanleiding van de beleidskaart archeologie[1] die op 14 juli 2022 is vastgesteld door de gemeenteraad van Hollands Kroon zijn nu ook de cultuurhistorische elementen binnen de gemeente geïnventariseerd. De historisch-geografische waardenkaart van de Provincie Noord-Holland uit 2001/2002 en het beleidskader Landschap en Cultuurhistorie vormden hierbij de basis.

Bij het opstellen van de kaart stond de volgende vraag centraal: welke ruimtelijke dragers verdienen aandacht vanuit cultuurhistorisch perspectief? De nadruk ligt op historische dijken, wegen, waterlopen, verkavelingen en dorpskernen.

Op basis van de cultuurhistorische elementenkaart kan vrij eenvoudig een eerste afweging gemaakt worden met betrekking tot de omgang met cultuurhistorie. De cultuurhistorische elementenkaart vormt de verbinding tussen de vaak onzichtbare archeologie, de aanwezige natuur en het gebouwde erfgoed en is de basis voor een goede omgevingskwaliteit.

Bij opstellen van de cultuurhistorische elementenkaart bleef met name het eiland Wieringen in eerste instantie vrij leeg. Aan de hand van de conceptkaart heeft een overleg plaatsgevonden met de gemeentelijke afdelingen Erfgoed Team Duuzaamheid. Hierbij was ook een vertegewoordiging van Landschapszorg Wieringen aanwezig. Naar aanleiding van dit zeer constructieve overleg is besloten een kansenkaart voor Wieringen op te stellen. De kansenkaart voor Wieringen wordt behandeld in hoofdstuk 5 van onderhavige toelichting. Voor de kansenkaart zijn onder andere verdwenen tuinwallen geïnventariseerd. Het Programmaplan Herstel Cutluurlandschap Waddenkust biedt hierbij een mooi aanknopingspunt.

1 Schinning & Soonius 2022.

Afb. 3. Luchtfoto van de Willibrorduskerk in Haringhuizen, omringd door Beschermd Landschap Schagen. Foto: Mello Media.

2. Beleid

2.1 Rijksbeleid

Per 1 januari 2012 is de Modernisering Monumentenwet doorgevoerd via een wijziging van artikel 3.6 lid 2 van *Besluit ruimtelijke ordening*. In de toelichting van een bestemmingsplan moest voortaan het volgende worden opgenomen: een beschrijving van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden. Hierdoor dienen cultuurhistorische waarden dus uitdrukkelijk te worden meegewogen bij het vaststellen van bestemmingsplannen. Gemeenten zullen een inventarisatie moeten (laten) maken van alle cultuurhistorische waarden in een bestemmingsplangebied, dus niet alleen de archeologische waarden. Daarnaast moeten ze aangeven welke conclusies ze daaraan verbinden en op welke wijze ze deze waarden borgen in het bestemmingsplan. Dit is één van de pijlers van de Modernisering Monumentenzorg (MoMo).

Het wettelijk fundament voor cultuurhistorie in Nederland wordt gevormd door de Erfgoedwet en de Omgevingswet. Met de komst van de Omgevingswet op 1 januari 2024 zijn alle vigerende bestemmingsplannen overgegaan naar het tijdelijk omgevingsplan. Totdat gemeenten een nieuw definitief omgevingsplan hebben opgesteld, gelden de regels zoals opgenomen in de eerdere bestemmingsplannen.

De Rijksdienst helpt gemeenten te voldoen aan de MoMo met de *Handreiking erfgoed en ruimte*.[2] Hierin staat hoe gemeenten zo'n inventarisatie en analyse kunnen uitvoeren. Ook wordt in deze handreiking aangegeven op welke wijze gemeenten cultuurhistorische waarden kunnen opnemen in een bestemmingsplan, compleet met voorbeeldbepalingen.[3]

2.2 Provinciaal Beleid

Door de provincie wordt al vanaf begin deze eeuw aandacht besteed aan cultuurhistorische en aardkundige waarden. Op basis hiervan is de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie tot stand gekomen.[4] Deze provinciale leidraad geeft een goed overzicht van de aanwezige (cultuur)landschappen. Een selectie van deze (cultuur) landschappen is benoemd tot Beschermd Landschap (voorheen Bijzonder Provinciaal Landschap).
Voor de gemeente Hollands Kroon zijn relevant:

1. Wieringen
2. Oude Veer
3. Schagen

2.2.1 Omgevingsverordening NH2022

Het landschap van de gemeente Hollands Kroon is voor een deel beschermd via de omgevingsverordening NH2022 via de werkingsgebieden NNN (Natuurnetwerk Nederland) en Beschermd Landschap.[5] De beschrijvingen van de werkingsgebieden zijn weinig gedetailleerd. Het betreffen vooral schetsmatige beschrijvingen van de verschillende gebieden. Ook de provinciale monumenten binnen de gemeente Hollands Kroon zijn beschermd via de Omgevingsverordening NH2022.

2 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2017.
3 Inmiddels is de Omgevingswet ingetreden en zijn de voorbeeldbepalingen niet meer up to date.
4 Provincie Noord-Holland 2018.
5 Provincie Noord-Holland 2024.

Afb. 4. Een stolpboerderij aan de Westfriesedijk in Kolhorn. Foto: Mello Media.

2.2.2 Stolpenwaarderingskaart

MOOI-Noord-Holland heeft in opdracht van de provincie een stolpenwaarderingskaart vervaardigd. De stolpen op de kaart bestaan uit stippen, die in een omgevingsplan dienen te worden omgezet naar vlakken.

Ten behoeve van een goede inbedding van de cultuurhistorische waarden op gemeentelijk niveau zijn door het Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland verschillende handreikingen gemaakt om cultuurhistorische elementen beter te kunnen verankeren in omgevingsplannen. Een recent voorbeeld is de Handreiking Regie op historische waterstructuren.

2.3 Gemeentelijk beleid

2.3.1 Kadernota Erfgoed[6]

In 2019 is de Kadernota Erfgoed vastgesteld door de gemeenteraad van Hollands Kroon. De focus lag daarbij op het aanwijzen van gemeentelijke monumenten. Op de gemeentelijke website wordt het erfgoedregister bijgehouden.[7] Binnen de gemeente Hollands Kroon bevinden zich 128 rijksmonumenten, 36 provinciale monumenten en 37 gemeentelijke monumenten. Daarnaast is Kolhorn een rijksbeschermd dorpsgezicht en Barsingerhorn een provinciaal beschermd dorpsgezicht. Naast het uitbreiden van de monumentenlijst zijn in de Kadernota ook andere onderwerpen verder uitgewerkt, zoals: de Kerkenvisie, Open Monumentendag en het toepassen van informatieborden.

2.3.2 Beleidskaart Archeologie 2022

Archeologie West-Friesland heeft voor de gemeente Hollands Kroon een archeologische beleidskaart ontwikkeld. De beleidskaart archeologie met toelichting is op 14 juli 2022 vastgesteld door de gemeenteraad.[8] Op de beleidskaart archeologie is aangegeven waar de bekende archeologische waarden zich bevinden en welke archeologische verwachtingen er zijn. De waarden en verwachtingen zijn gecombineerd met een beleidsadvies per zone.

6 Gemeente Hollands Kroon 2019.
7 Gemeente Hollands Kroon 2023b.
8 Schinning & Soonius 2022.

Afb. 5. Het dorpslint Heerenweg in Barsingerhorn, het provinciaal beschermd dorpsgezicht. Foto: Mello Media.

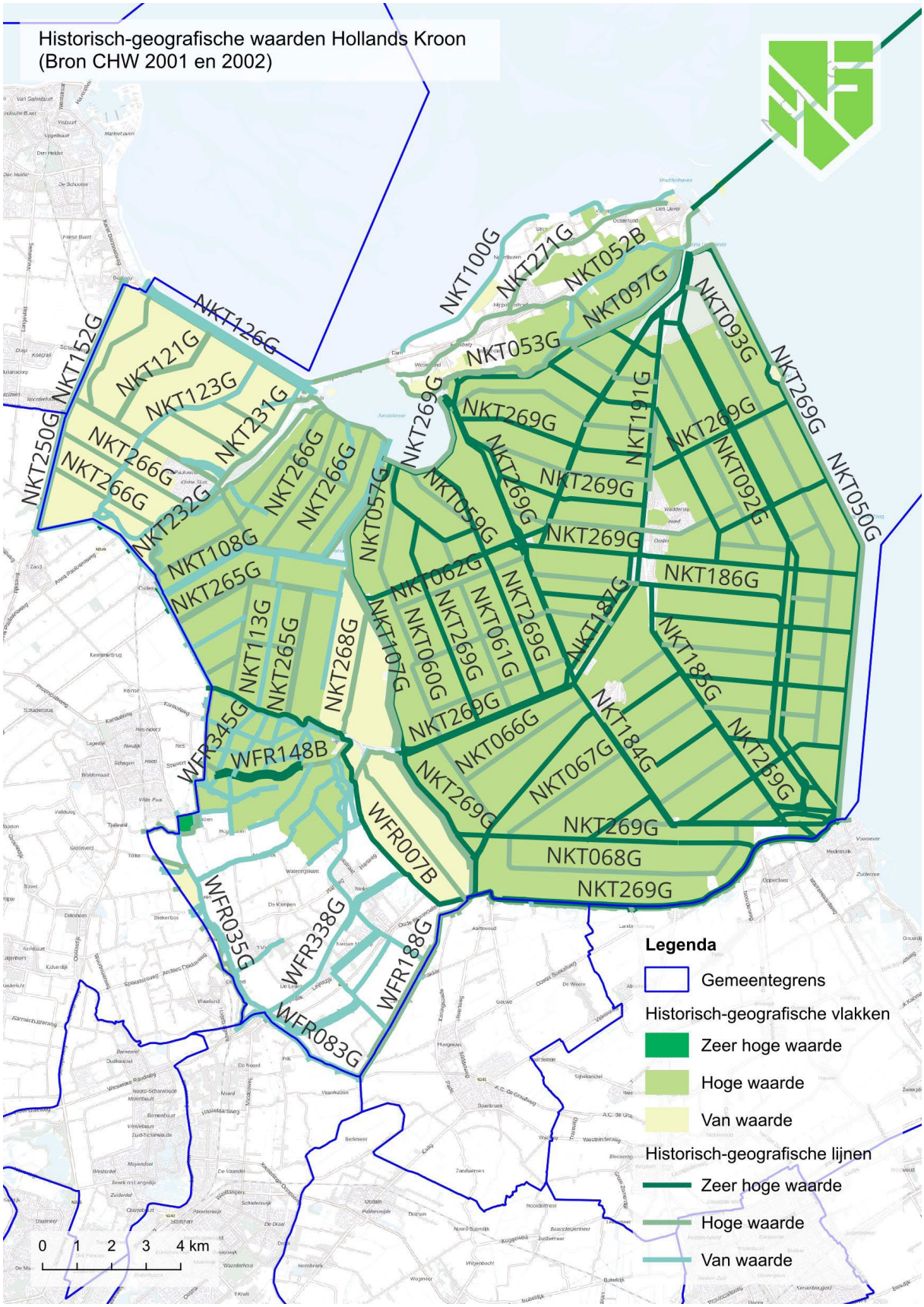
Voor de beleidskaart zijn de waarde en de begrenzing van de historische dorpslinten nader gespecificeerd, onder andere aan de hand van verschillende historische kaarten. De begrenzingen van de verwachtingszones in het buitengebied zijn voor de beleidskaart archeologie 2022 niet (opnieuw) bekeken. De bijbehorende vrijstellingsgrenzen zijn echter wel aangepast en in de meeste gevallen verruimd. Bij beoogde ingrepen die de vrijstellingsgrenzen overschrijden, zal in eerste instantie een quickscan worden vervaardigd. Hierbij wordt de archeologische verwachting voor een specifiek plangebied nader gespecificeerd en wordt aangegeven of nader archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

2.3.3 Erfgoedvisie Hollands Kroon 2023[9]

De gemeente Hollands Kroon heeft in 2023 een erfgoedvisie opgesteld. De erfgoedvisie bouwt voort op de kadernota met een stimulerend monumentenbeleid. Naast archeologie en gebouwd erfgoed, wordt een aanzet gegeven voor de cultuurhistorische elementenkaart. De cultuurhistorische elementenkaart die in onderhavig rapport wordt gepresenteerd, kan worden opgenomen in het omgevingsplan.

> *"Structuren in het landschap zoals een dijk, terp, kanaal, vaart, sloot, kreek, wiel, spoorlijn of verkavelingspatroon zijn allemaal elementen die een stukje van de geschiedenis van een gebied vertellen. Maar ook objecten zoals een molen, sluis, gemaal, watertoren, vuurtoren, kerktoren, kazemat of stolpboerderij zijn van cultuurhistorische waarde in het landschap. Dat er verschil is tussen deze structuren en objecten in Hollands Kroon valt te verklaren. Elk gebied wordt immers gekenmerkt door een eigen ontstaansgeschiedenis. Ons landschap wordt uniek en gekenmerkt door deze elementen. Naast de cultuurhistorische waarde is er grote samenhang met de natuur- en toeristische waarde."*
>
> - Quote uit Erfgoedvisie Hollands Kroon.

9 Gemeente Hollands Kroon 2023a.

Afb. 6. Overzicht van de historisch-geografische kaartlaag van de cultuurhistorische waardenkaart uit 2001/2002.

3. Gebruikte bronnen

3.1 Inleiding

De cultuurhistorische elementenkaart is voor een deel gebaseerd op de beleidskaart archeologie die in 2022 is vastgesteld.[10] Voor zover relevant voor de geïnventariseerde cultuurhistorische elementen wordt dit aangegeven in de tabel achter de kaart. Verder is gebruik gemaakt van de provinciale Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW) uit 2001/2002 (afb. 6), de aardkundige waarden (afb. 7) en de leidraad Landschap en Cultuurhistorie. Alle verder gebruikte bronnen zijn genoteerd in tabel 2.

3.2 Cultuurhistorische waardenkaart (2001 en 2002)

In 2001/2002 heeft de Provincie Noord-Holland een Cultuurhistorische Waardenkaart vervaardigd. Deze integrale provinciale kaart bestaat uit drie kaartlagen: te weten een archeologische, een historisch-bouwkundige en een historisch-geografische kaartlaag. Alle kaartlagen hebben vlakken, lijnen en punten waaraan een waardering is toebedeeld.[11]

Onderscheiden vlakken binnen de historisch-geografische kaartlaag van de Cultuurhistorische waardenkaart van Hollands Kroon zijn eendenkooien, wielen, verschillende typen nederzettingen, een buitenplaats, de bunkers op de Afsluitdijk en verkavelingen. Onderscheiden lijnen binnen de historisch-geografische kaartlaag zijn dijken (zowel binnenwaterkerende dijken als (voormalige) zeedijken), historische waterlopen (waaronder ook kanalen), historische wegen en trambanen.

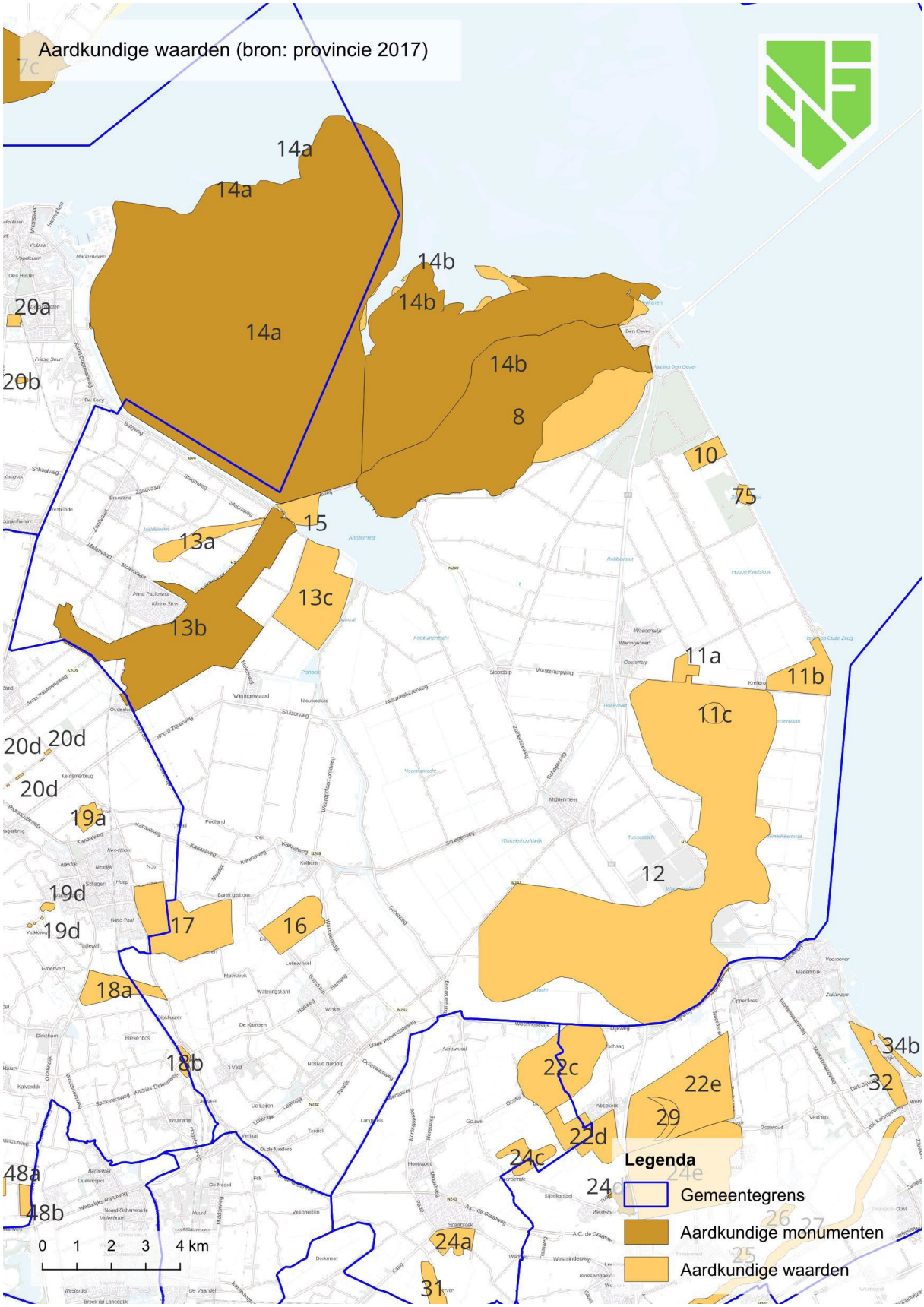
Op de historisch bouwkundige kaartlaag staan Barsingerhorn (provinciaal beschermd dorpsgezicht) en Kolhorn (Rijks beschermd dorpsgezicht) weergegeven. De historisch-geografische kaartlaag (inclusief de beschermde dorpsgezichten) is voor een groot deel verwerkt in de Leidraad Landschap & Cultuurhistorie.[12] Hiervan is weer een deel opgenomen in de Bijzondere Provinciale Landschappen.[13]

3.3 Aardkundige waarden

In het kader van de Wet Bodembescherming (Wbb) zijn in de jaren ’90 van de 20ste eeuw de aardkundige waarden geïnventariseerd. Binnen de gemeente Hollands Kroon bevinden zich verschillende aardkundige waarden en monumenten (afb. 7)

> *“Het aardkundig erfgoed is overal. Het landschap is de resultante van natuurlijke en ‘cultuurlijke’ processen. De bodem, ook wel het a-biotisch milieu (bodem, geologie, hydrologie en geomorfologie), vormt de basis van de ‘geo-diversiteit’. Het is de blauwdruk van de ontstaanswijze en historie van een gebied, of een gebied in wording. Als zodanig zijn zij uniek en onvervangbaar. Aardkundige processen spelen daarin een essentiële rol. Indien wij daar een bepaald waarde aan hechten dan spreken we van ‘aardkundige waarden’”.*
> - Quote uit bijlagerapport Actualisatie Bodembeschermingsgebieden.

10 Schinning & Soonius 2022.
11 Haartsen & Lenten 2021;Haartsen & ten Oever-van Dijk 2002
12 Provincie Noord-Holland 2018.
13 Provincie Noord-Holland 2020.

Afb. 7. Overzicht aardkundige waarden en aardkundige monumenten (bron: Provincie Noord-Holland).

De aardkundige monumenten worden tegenwoordig beschermd via de Omgevingsverordening NH2022. Binnen de gemeente Hollands Kroon zijn dit het eiland Wieringen (nummer 8), het Oude Veer (nummer 13B) en de buitendijkse zandplaten Breehorn en deels Balgzand (nummers 14A/14B). De aardkundig waardevolle gebieden worden niet meer vanuit provinciaal beleid beschermd.

In onderstaande tabel staat aangegeven welke aardkundige fenomenen relevant zijn voor de cultuurhistorische elementenkaart.

Gebiedsnummer	Naam	Beschrijving	Relevantie
Gebied 8	Eiland Wieringen	Keileembult, stuwwal, smeltwaterdalen, kliffen, kreekbeddingen	Overgenomen, aangezien beschermd via OV NH2022
Gebied 10	Robbenoordbosch-Zuid	Oud veen (basisveen) en dekzandopduiking	Nee
Gebied 11 A, B, C	Wieringerwerf-Zuidoost, Kreileroord Oost en Kreileroord Zuid	grondmorenerug	Nee
Gebied 12	Kreeksystemen Wieringermeerzuid en oost	Voormalige kreeksystemen in oude zeeklei	Nee
Gebied 13 A, B, C	Kleinmeer (13A) Oude Veer(13B), Lotmeer (13C)	Voormalige kreeksystemen en kweller/wad (laatste vooral bij Oude Veer)	Nog aanwezige waterlopen overgenomen. Het Oude Veer is beschermd via OV NH2022
Gebied 14 A, B	Balgzand (14A), Breehorn (14B)	Buitendijkse zandplaten, abrasievlakte en buitendelta	Nee
Gebied 15	De verzakking (Ewijcksluis)	veengebied	Nee
Gebied 16	Weerepolder en Kromme Gouwe, Lutjewinkel	Getij-inversieruggen en natuurlijke waterlopen	Nog aanwezige waterlopen overgenomen
Gebied 17	Polder Schagen, Hooglandspolder	Getij-inversieruggen en jongere zeeerosiegeulen	Nog aanwezige waterlopen overgenomen
Gebied 18 A, B	Vennikerlanden, Tolke (18A), Blokhuizen-Zuidewind (18B)	Meerwal	Deels overgenomen en aangevuld aan de hand van de geomorfologische kaart en het AHN
Gebied 75	Sluitgatbosch/Dijkgatbosch	Wiel	Opgenomen in categorie historische waterlopen

Tabel 1. Beschrijving aardkundig waardevolle gebieden binnen de gemeente Hollands Kroon (bron: De Straat Milieu-adviseurs 2004).

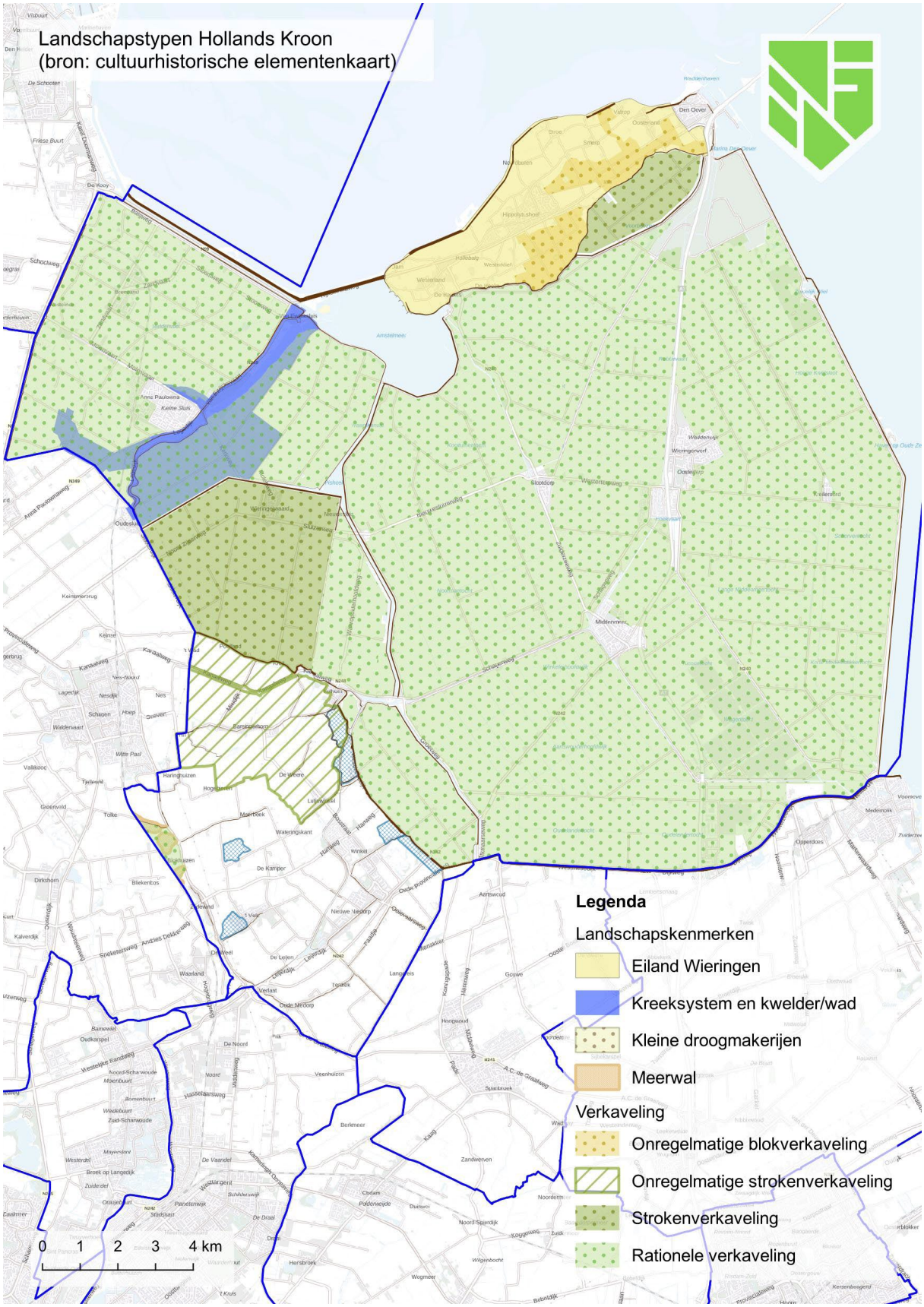
3.4 Leidraad Landschap en Cultuurhistorie[14]

De gemeente Hollands Kroon is landschappelijk onder te verdelen in het 'oude' en het 'nieuwe' land en kent een grote landschappelijke en cultuurhistorische diversiteit.

De gemeente Hollands Kroon valt binnen drie ensembles, te weten Ensemble Koegras- Anna Paulownapolder, Ensemble Wieringen-Wieringermeer en Ensemble West-Friesland West. Alle ensembles zijn beschreven aan de hand van de drie provinciale kernwaarden:

- *De landschappelijke karakteristiek:* de landschapstypen en de belangrijkste kenmerken van deze landschappen.
- *Openheid en ruimtebeleving:* de beleving van de vrije open ruimte, de horizon en de oriëntatiepunten.
- *De ruimtelijke dragers:* de driedimensionale structuren en lijnen die in het (vlakke) landschap het beeld bepalen en begrenzen. Denk hierbij aan bebouwingslinten, bomenlanen en dijken.

14 Provincie Noord-Holland 2018.

Afb. 8. Overzicht van de landschappelijk kenmerken in relatie tot de dijken (selectie cultuurhistorische elementen).

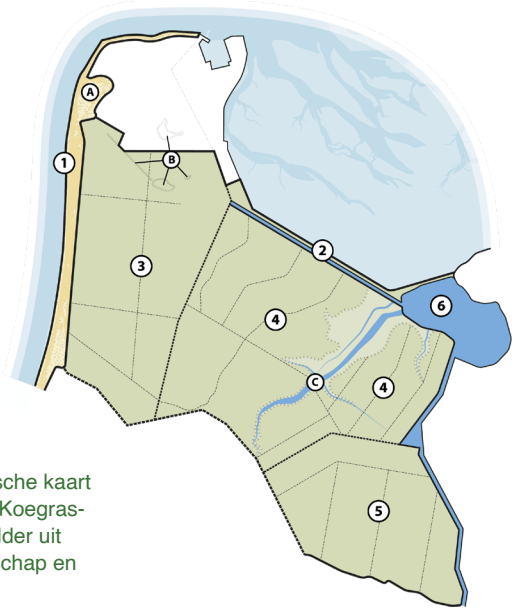
Afb. 9. Het verschil in het ‘oude’ (links) en ‘nieuwe’ land (rechts) is te zien bij de Wierdijk ten zuiden van Hippolytushoef.

De ensembles en structuren worden in de deelparagrafen hierna kort beschreven.

3.4.1 Ensemble Koegras-Anna Paulownapolder

De landschappelijke karakteristiek voor de delen binnen de gemeente Hollands Kroon betreffen:

- **2.** Waddenkust met Balgzandkanaal, vaarten, dijk en wegen.
- **4.** De aandijking Anna Paulownapolder, waar de voormalige kreekstructuren (waaronder de Oude Veer) contrasteren met rechte lijnen.
- **5.** Aandijkingen Wieringer-waard en Waardpolder: strokenverkaveling aan geknikt lanen en linten.
- **6.** ‘Waterspin’, bestaande uit het Oude Veer, het Amstel-meer, het Waardkanaal, het Amstelmeerkanaal en het Balgzandkanaal.

Afb. 10. Schematische kaart van het ensemble Koegras-Anna Paulownapolder uit de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie.

1. Noordzeekust: smalle strook jong duinlandschap met abrubte overgang naar aandijkingen
   A. Voormalig eiland Huisduinen
2. Waddenkust: ‘barrièrelandschap’ met Balgzandkanaal, vaarten, dijken en wegen
3. Aandijking polder Koegras: grofmazige orthogonale wegenstructuur
   B. Oude nollen, de Garst, ‘verloren dijk’
4. Aandijking Anna Paulownapolder: voormalige kreekstructuren contrasteren met rechthoekige inrichting
   C. Waddenkreek het Oude Veer
5. Aandijkingen Wieringerwaard en Waardpolder: strokenverkaveling aan geknikte lanen en linten
6. ‘Waterspin’

Het aandijkingenlandschap is stapsgewijs ontstaan, in de loop van twee eeuwen. De opzet varieert onder andere in maat en schaal van de verkaveling.
De ruimtelijke kwaliteit is gebaat bij:

- Het herkenbaar houden van de verschillen tussen de aandijkingen;
- Het versterken van het onderscheid tussen de kronkelige lijn (voormalige wadkreken) en het rechte grid in de Anna Paulownapolder;
- Het zichtbaar en herkenbaar houden/maken van krekenstructuur van het Oude Vee en het Waardkanaal.

3.4.2 Ensemble Wieringen-Wieringermeer

Het ensemble bestaat uit het voormalige eiland Wieringen met een zeer oud kleinschalig reliëfrijk cultuurhistorisch waardevol keileemlandschap, de kleinere aandijkingen Polder Waard-Nieuwland en de Groetpolder en het veel recenter gerealiseerde, grootschalige vlakke en open droogmakerijlandschap van de Wieringermeerpolder.

De landschappelijke karakteristiek van het ensemble betreffen:

- **1.** Keileemlandschap voormalig eiland Wieringen.
- **2.** Aandijkingen Groetpolder en Polder Waard-Nieuwland.
- **3.** Droogmakerij Wieringermeerpolder: A. Subtiele hoogteverschillen oude kreekruggen; B. Robbenoordbos (productiebos); C. Tijdens WOII doorgestoken dijk (Dijkgatsbos).
- **4.** Amstelmeer.
- **5.** Afsluitdijk.

1. Keileemlandschap voormalig eiland Wieringen
2. Aandijkingen Groetpolder en Polder Waard-Nieuwland
3. Droogmakerij Wieringermeerpolder
   A. Subtiele hoogteverschillen oude kreekruggen
   B. Productiebos, Robbenoordbos
   C. Tijdens Tweede Wereldoorlog doorgestoken dijk, Dijkgatbos
4. Amstelmeer
5. Afsluitdijk

Afb. 11. Schematische kaart van het ensemble Wieringen-Wieringermeer uit de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie.

De ruimtelijke kwaliteit is gebaat bij:

- Het zorgvuldig inpassen van ruimtelijke ontwikkelingen in het cultuurhistorische en kleinschalige landschap van Wieringen;
- Bij grootschalige ruimtelijke ingrepen binnen de Wieringermeerpolder de lijnen behouden als ruimtelijke dragers van het oorspronkelijk ontwerp;
- De randen van de Wieringermeer te ontwikkelen tot landschappelijke zones, voortbouwend op hun eigen karakteristiek;
- Het behouden en het zichtbaar/beleefbaar blijven van de huidige verkavelingsstructuur (inclusief sloten) bij (semi) tijdelijke functies en opstelling in het landschap, zoals voor zonne-energie;
- Het behouden van de vrij ruimte (molenbiotopen) rond historische windmolens.

3.4.3 Ensemble West-Friesland West

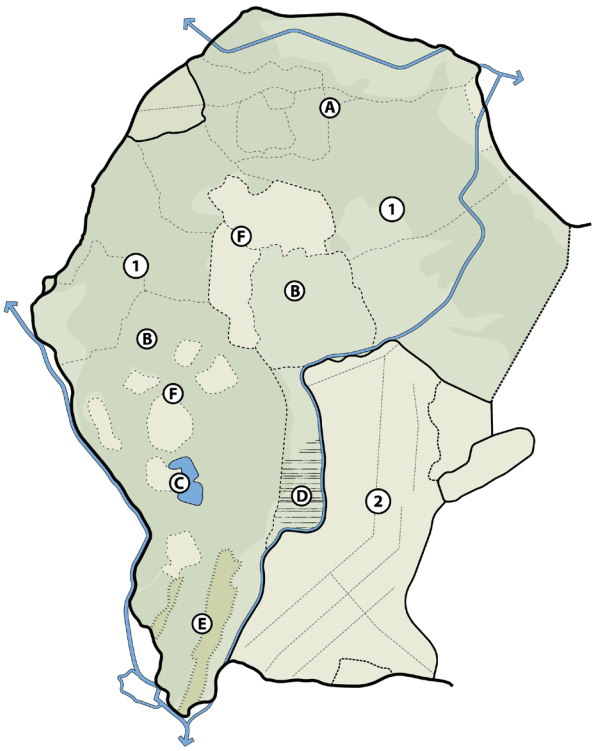
De landschappelijke karakteristiek voor de delen binnen de gemeente Hollands Kroon betreft het Oude zeekleilandschap met hoger gelegen kreekruggen en laaggelegen kommen (nummer 1 op afb. 12)
Binnen dit oude zeekleilandschap is een onderscheid gemaakt:

- Nostalgische verkaveling en terpenlandschap rondom Schagen (A).
- Kleine (in het landschap verdwenen) droogmakerijen (F).

De Westfriese Omringdijk met zijn kwaliteitszone is apart beschreven als ruimtelijke structuur. Deze is van belang voor de aangrenzende ensembles.
Ook de grote kanalen zoals het Kanaal Stolpen-Schagen-Kolhorn is een belangrijke ruimtelijke drager

De ruimtelijke kwaliteit is gebaat bij:

- Het behouden van het open en kleinschalige terpen- en linten landschap;
- Het herkenbaar houden van de Westfriese Omringdijk als doorgaande lijn en identiteitsdrager;
- Het behouden en versterken van de relatie tussen de Westfriese Omringdijk en het kleinschalige Westfriese landschap;

1. Oude zeekleilandschap met hoger gelegen kreekruggen en laaggelegen kommen
   A. Nostalgische verkaveling en terpenlandschap rondom Schagen
   B. Ruilverkaveld landschap (Waarland, Warmenhuizen, Tuitjenhorn)
   C. Recreatiegebied Geestmerambacht
   D. Het rijk der duizend eilanden
   E. Strandwallen
   F. Kleine (in het landschap verdwenen) droogmakerijen
2. Grote droogmakerij de Heerhugowaard

Afb. 12. Schematische kaart van het ensemble West-Friesland West uit de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie.

3.4.4 Structuren

In de Leidraad staan de volgende structuren aangegeven die betrekking hebben op het grondgebied van de gemeente Hollands Kroon:

Waddenkust

De ruimtelijke kwaliteit is o.a. gebaat bij:

- Het versterken van de ruimtelijke relatie met het achterland ter plaatse van de Balgzanddijk- Anna Paulownapolder;
- Het vergrote van de beleving van Wieringen aan het Wad;
- Benutting van de bijzondere ligging van Den Oever op de plek waar Wieringen, Waddenzee, IJsselmeer, snelweg & en Afsluitdijk bij elkaar komen;
- Versterking van de beleving van de grootsheid van het waterlandschap op de Afsluitdijk;
- Het behoud van de Balgzanddijk als een robuuste groene dijk;
- Het behoud van de Amsteldiepdijk als een heldere verbindingsdam.

IJsselmeerkust

De ruimtelijke kwaliteit is o.a. gebaat bij:

- Beschouwing van het IJsselmeergebied als één ongedeelde ruimte;
- Beschouwing van de kust als zone, niet als lijn;
- Behoud van de grote open maten van het water;
- Versterking van de (recreatieve) beleving;
- Het creëren van een gevarieerd kustlandschap waarin de ontstaansgeschiedenis afleesbaar blijft;
- Het behouden van de dijk als monumentale drager.

Westfriese Omringdijk

De ruimtelijke kwaliteit is o.a. gebaat bij:

- Het zichtbaar en beleefbaar houden/maken van landschappelijke verschillen aan beide zijden van de dijk;
- Het versterken van de karakteristieke verschillen van de dijktrajecten;
- Het behouden van de dijk als autonoom en herkenbaar element in het landschap met een kwaliteitszone;
- Behoud van continuïteit van het dijktracé;
- De functie van de dijk als recreatieve route door het landschap te versterken;
- De dijk als ecologische schakel verder ontwikkelen.

Stolpenstructuren

Karakteristieke linten met stolpboerderijen zijn aangegeven. De in 2023 vastgestelde stolpenwaarderingskaart vormt een nadere uitwerking van deze structuren.

Het kaartmateriaal behorende bij het Prachtlandschap Noord-Holland is vanwege het globale karakter niet geschikt om te hanteren op gemeentelijk niveau.

Een selectie van bovengenoemde (cultuur)landschappen is benoemd tot Beschermd Landschap (voorheen Bijzonder Provinciaal Landschap) en beschermd via de Omgevingsverordening NH 2022.

Afb. 13. De Michaëlskerk op Oosterland met op de achtergrond de Waddenzee. Foto: Mello Media.

Cultuurhistorisch element	Bron	Paragraaf
Historische waterlopen	Kadastrale Minuutplannen 1819-1826, Directie Wieringermeer 1955, TopoTijdReis, CHW-kaart 2001/2002, Schaafsma 2002 en BGT	4.1.1
Historische wegen	Kadastrale Minuutplannen 1819-1826, Directie Wieringermeer 1955, CHW-kaart 2001/2002 en BGT	4.1.2
Bewoning	Beleidskaart Archeologie, Kadastrale Minuutplannen 1819-1826, aanvullende historische kaarten, CHW-kaart 2001/2002, huidige topografie en AHN	4.1.3
Kerkterreinen	Beleidskaart Archeologie, Kadastrale Minuutplannen 1819-1826 en huidige topografie	4.1.4
Molenplaatsen	Beleidskaart Archeologie, Molendatabase en huidige topografie	4.1.5
Dijken	Beleidskaart Archeologie, RCE-dijkenkaart, Kadastrale Minuutplannen 1819-1826, AHN en BGT	4.1.6
Eendenkooien	CHW-kaart 2002, historisch kaartmateriaal en BGT	4.1.7
Spoorlijnen	TopoTijdReis, BGT, AHN en CHW	4.1.8
Historisch groen	Historisch kaartmateriaal en huidige topografie	4.1.9
Quarantaine	Kadastrale Minuutkaart Wieringen	4.1.10
Tuinwallen	Vlakkenbestand gemeente Hollands Kroon	4.1.11
Landschapskenmerken	Voormalige aardkundige monumenten Provincie Noord-Holland (ontsloten via OV NH2022) en geomorfologische kaart	4.1.12
Zones	Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, Beschermde dorpsgezichten Provincie Noord-Holland en Rijksbeschermde stads- of dorpsgezichten RCE	4.1.13
Verkaveling	CHW-kaart 2002	4.1.14
Stolpen	Stolpenwaarderingskaart Provincie Noord-Holland en BGT	4.2.1

Tabel 2. Verantwoording gebruikte bronnen.

Afb. 14. De Hippolytuskerk in Hippolytushoef. Foto: Mello Media.

4. Beschrijving elementen

4.1 Geïnventariseerde cultuurhistorische elementen

Uitgangspunt voor de geïnventariseerde elementen zijn de eerdergenoemde bronnen/kaarten en de bekende waarden uit de in 2022 vastgestelde beleidskaart archeologie van de gemeente Hollands Kroon. Op de cultuurhistorische elementenkaart staan de nog aanwezige cultuurhistorische elementen aangegeven. Hieronder worden alle geïnventariseerde elementen kort besproken.

4.1.1 Historische waterlopen

Op basis van een kaartvergelijking van de kadastrale minuutplannen uit 1819-1826 en de huidige topografie (BGT) is bepaald welke historische waterlopen nu nog in het landschap aanwezig zijn. Voor de waterlopen in de Wieringermeer is onder andere gebruik gemaakt van de Directie van de Wieringermeer 1955. Daarnaast is gebruik gemaakt van TopoTijdReis. Alle nog aanwezige waterlopen zijn overgenomen op de elementenkaart. Indien de waterlopen ook zijn weergegeven op de CHW-kaart of vallen binnen een op de CHW-kaart aangegeven polder/verkaveling, is de bijbehorende code toegevoegd om de historische waterlopen nader te duiden.

Op Wieringen zijn twee bijzondere typen historische waterlopen aanwezig, namelijk de sjanen en walsloten. De nog aanwezige sjanen en walsloten zijn opgenomen in de categorie historische waterlopen. Een groot deel is echter verdwenen. Daarom is besloten deze op te nemen op een speciale ‘kansenkaart’ voor Wieringen (zie hoofdstuk 5).

Naast waterlopen, vaarten, kanalen en boezemwateren zijn twee wielen (restanten van dijkdoorbraken), een molengang en het Amstelmeer opgenomen in de categorie van historische waterlopen.

4.1.2 Historische wegen

Voor het inventariseren van de historische wegen is vooral gebruik gemaakt van de kadastrale minuutplannen, overig historisch kaartmateriaal en de BGT. Voor de wegen in de Wieringermeer is onder andere gebruik gemaakt van de Directie van de Wieringermeer 1955. De wegen die op de CHW-kaart als lijnen zijn aangegeven, zijn meegenomen en op basis van de BGT omgezet naar vlakken. In enkele gevallen is de loop/begrenzing van de wegen ten opzichte van de CHW aangepast. Daar waar de weg duidelijk is omgelegd in recente tijden, is het wegdeel niet meegenomen. Indien een weg over een dijk loopt, is gekozen om deze op de elementenkaart op te nemen in de categorie dijken (zie 4.1.6).

4.1.3 Bewoning

Alle historische bewoningskernen binnen de gemeente zijn afgebeeld op de cultuurhistorische elementenkaart. Daarbij is gekozen om een onderscheid te maken tussen historische dorpskernen/linten, buurtschappen en geconcentreerde nederzettingen. De buurtschappen zijn gedefinieerd als bewoningskernen zonder kerk. De geconcentreerde nederzettingen liggen in de Anna Paulownapolder en de Wieringermeer en dateren uit de 19de/20ste eeuw.
Een deel van de kernen/buurtschappen staat aangegeven op de CHW-kaart. Deze waren in het kader van de beleidskaart archeologie al nader begrensd op basis van de kadastrale minuutplannen, huidige topografie, het AHN en aanvullende historische kaarten. De in detail begrensde polygonen zijn overgenomen op de elementenkaart. De vlakken van de CHW-kaart zijn hierbij dus aangepast. Alleen voor de geconcentreerde nederzettingen is het oorspronkelijke polygoon van de CHW-kaart overgenomen.

Dorpskernen/linten	Buurtschappen	Geconcentreerde nederzettingen
Barsingerhorn	Belt	Anna Paulowna (en Kleine Sluis)
Den Oever	Burewaaij	Kreileroord
Haringhuizen	De Gerst	Middenmeer
Hippolytushoef	De Weel	Slootdorp
Kolhorn	De Weere	Van Ewijcksluis
Lutjewinkel	De Normer	Wieringerwerf
Nieuwe Niedorp	Gelderse Buurt	
Oosterland	Hogebieren	
Oude Niedorp	Kreil	
Stroe	Moerbeek	
't Veld	Nieuwesluis	
Westerland	Noordburgen	
Wieringerwaard	Noord Stroe	
Winkel	Oosterklief	
Zijdewind	Oude Gerst	
	Poolland	
	Smerp	
	Terdiek	
	Vatrop	
	Verlaat	
	Westerklief	

Tabel 3. Alle historische bewoningskernen binnen de gemeente Hollands Kroon.

Locaties van historische bewoning die los in het landschap liggen, zijn niet meegenomen op de elementenkaart. Wel is gekozen om alle losse historische woonpercelen in de Wieringerwaard apart aan te geven. Dit betreft namelijk een planmatig ingerichte polder uit de 17de eeuw. Op de kaart van Adriaan Anthonisz (1611-1744) is in detailniveau de kavelindeling van de polder weergegeven (zie afb. 18).

4.1.4 Kerkterreinen

Ook de historische kerkterreinen zijn in eerste instantie overgenomen uit de bekende waarden van de beleidskaart archeologie. De polygonen waren voor de beleidskaart al nader begrensd op basis van de kadastrale minuutplannen.

Bijzonder is de Koeienkerk in Zijdewind op de kruising Havenstraat-Hartweg-Zandweg. Deze kerk is gesloopt in 1970. In de huidige situatie bevindt zich hier een rotonde. Bij de herinrichting van de Zandweg en rotonde is in 2024 archeologisch onderzoek uitgevoerd door Archeologie West-Friesland. Hierbij zijn resten van de Koeienkerk en het bijbehorende kerkhof aangetroffen. De resultaten maken onderdeel uit van een educatieproject voor scholen in de omgeving. Op de rotonde is een klokkenstoel geplaatst (afb. 15). Op het terrein is nu dus geen kerk meer aanwezig, maar toch is gekozen deze zone op te nemen op elementenkaart. De herinnering aan de Koeienkerk leeft in de lokale gemeenschap.

4.1.5 Molenplaatsen

Voor het inventariseren van de molenplaatsen is allereerst gebruik gemaakt van de bekende waarden uit de beleidskaart archeologie. Niet alle polygonen zijn echter overgenomen. Veel van de verdwenen molens zijn niet meegenomen op de cultuurhistorische elementenkaart. Deze molenplaatsen zijn archeologisch waardevol, maar zijn niet meer als element in het landschap herkenbaar. Verdwenen molens in het buitengebied, waarvan de molenplaatsen nog te herkennen zijn, zijn wel opgenomen. Daarbij is met name gekeken of er nog een relatie bestaat met aanwezige historische waterlopen. In alle gevallen is een verwijzing naar de online molendatabase bijgevoegd.[15]

15 https://www.molendatabase.nl.

Afb. 15. Op de plek waar ooit de “Koeienkerk” heeft gestaan in Zijdewind, is in 2025 een klokkenstoel geplaatst met daarin de oorspronkelijke klok van de kerk.

Afb. 16. Molen “De Hoop” uit Oude Niedorp, een korenmolen uit 1641. Foto: Molendatabase.

4.1.6 Dijken

De historische dijken van Hollands Kroon zijn evenals de historische dorpskernen geheel opnieuw begrensd bij het opstellen van de beleidskaart archeologie. Bij de herbegrenzing is in de eerste plaats gebruik gemaakt van het dijkenbestand van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Dataset RCE dijkenkaart). Dit bestand geeft de ligging van de dijken globaal met een lijn aan. Het dijkprofiel is vervolgens aan de hand van historisch kaartmateriaal, het AHN en de huidige topografie ge(re)construeerd.. Alle nog aanwezige historische dijken zijn overgenomen op de elementenkaart. Daar waar relevant zijn verwijzingen naar de CHW-kaart toegevoegd.

De begrenzingen van de Westfriese Omringdijk, de Wierdijk op Wieringen en de Herenweg tot Kolhorn zijn overgenomen van de Provincie Noord-Holland. Deze dijken zijn namelijk aangewezen als provinciaal monument.

4.1.7 Eendenkooien

Binnen de gemeente Hollands Kroon zijn nog twee eendenkooien aanwezig die mooi als losse elementen herkenbaar zijn in het landschap. Voor de begrenzing is in beide gevallen overgenomen van de CHW-kaart. Daarnaast bevindt zich in de Hippolytushoeverkoog nog een eendenkooi die deels is verdwenen. Er is in de huidige situatie echter nog water met daaromheen bos aanwezig. Ook deze eendenkooi is daarom opgenomen op de cultuurhistorische elementenkaart.

Binnen de gemeente Hollands Kroon bevinden zich ook vijf verdwenen eendenkooien. Deze zijn niet meer als eendenkooi in het landschap herkenbaar en daarom niet opgenomen op de elementenkaart. Ze zijn wel beschikbaar in een aparte kaartlaag van de 'Kansenkaart' (zie hoofdstuk 5).

4.1.8 Spoorlijnen

Door de gemeente lopen een aantal spoorlijnen. Door de Anna Paulownapolder loopt de huidige spoorlijn tussen Schagen en Den Helder. Daarnaast zijn een tweetal historische tramtracés aanwezig. Het gaat om het tramtracé dat ooit van Schagen naar Wognum liep en van Schagen naar de Van Ewijcksluis. Ze zijn deels nog herkenbaar in het landschap (door aanwezigheid spoordijk en/of spoorsloten) en in gebruik als wandelpad. Alleen deze delen zijn opgenomen op de elementenkaart. De tramlijn tussen Schagen en Wognum werd eind 19de eeuw in gebruik genomen en functioneerde tot 1930. De tramlijn tussen Schagen en de Van Ewijcksluis was in gebruik tussen 1912 en 1935

4.1.9 Historisch groen

De gemeente Hollands kroon heeft nog geen historisch groen benoemd. In de Omgevingsverordening NH2022 staan wel oude bosgroeiplaatsen aangegeven.[16] Deze zijn in kaart gebracht door Alterra op basis van de Chromotopografische kaart, schaal 1:25.000.[17] Op basis van de kadastrale minuutkaart (schaal 1:2.500) kunnen deze oude bosgroeiplaatsen beter worden begrensd. De begrenzing is nu namelijk niet nauwkeurig genoeg. Daarbij komt dat veel van de aangegeven bosgroeiplaatsen in de huidige situatie niet meer aanwezig zijn. De oude bosgroeiplaatsen en de bospercelen aanwezig op de kadastrale minuut kunnen wel als inspiratie dienen voor het toevoegen van bos en/of bomen (zie ook paragraaf 5.3.3). Dit vergt dus nog een nadere analyse die voor onderhavige elementenkaart nog niet is uitgevoerd.

In de categorie historisch groen zijn op de elementenkaart op basis van de huidige topografie wel het Dijkgatbos en het Robbenoordbos in de Wieringermeer opgenomen. Ook het te behouden bos in het landschapsplan Wieringen is opgenomen in deze kaartlaag. Daarnaast zijn de plantage Wieringerwaard uit de 17de eeuw en de buitenplaats Oosterwijk uit de 19de eeuw toegevoegd aan de categorie historisch groen.

4.1.10 Quarantaine

Aan de westzijde van het eiland Wieringen bevindt zich een terrein dat in het verleden werd gebruikt voor het isoleren en behandelen van zieke en besmette zeelieden. Het gaat om de quarantaine-inrichting die hier is gesticht in 1806. Het gebied was aan de landzijde omheind en op terrein stonden verschillende barakken. Daarnaast waren gebouwen voor opslag, een ziekenhuis en een beheerderswoning aanwezig. Het quarantainegebied is duidelijk zichtbaar op de kadastrale minuutkaart van Wieringen. Alle percelen binnen het gebied waren destijds in bezit van de Marine. De barakken zijn in 1867 gesloopt en 1920 werd het gehele terrein ontruimd.[18]

Het terrein is nog altijd grotendeels leeg en als zone opgenomen op de elementenkaart. De dijkweg aan de noordwestzijde heeft de naam 'Quarantaineweg' en doet dus nog denken aan het vroegere gebruik. De quarantaine-inrichting heeft een blijvende indruk op de geschiedenis van Wieringen achtergelaten en vormt een van de elementen die ons herinnert aan de belangrijk rol die het eiland vormde voor de scheepsvaart.

16 Provincie Noord-Holland 2022.
17 Bijlsma & van Dorland 2016.
18 Visser-Poldervaart & Husken 2008.

Afb. 17. Een tuinwal op Wieringen. Foto: Museum Lont.

4.1.11 Tuinwallen

Tuinwallen zijn een bijzonder element voor Wieringen. Het zijn wallen opgebouwd uit plaggen die een stukje eigen land begrenzen. Het opwerpen van deze walletjes is een eeuwenoud gebruik. Ze komen voor ter plaatse van keileemhoogtes en zijn dus bijvoorbeeld ook te vinden op Texel. Uit het Programmaplan Herstel Cultuurlandschap Waddenkust (zie paragraaf 5.2) is naar voren gekomen dat de tuinwallen karakteristiek zijn voor de hoge delen van Wieringen. Herstel van de wallen is één van de speerpunten in het programmaplan. De tuinwallen zijn herkenbare elementen in het landschap die vooral verband houden met de schapenhouderij. Veel van de tuinwallen op Wieringen zijn aangelegd eind 17de eeuw, toen de schapenteelt toenam. Veel van de wallen zijn met de ruilverkaveling verdwenen. In de buurt van met name Stroe zijn nieuwe wallen aangelegd door de Vereniging voor Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Wieringen.[19]

De gemeente Hollands Kroon heeft recent een inventarisatie van de nog aanwezige tuinwallen op Wieringen gemaakt en het bijbehorende vlakkenbestand ten behoeve van de cultuurhistorische elementenkaart aangeleverd. Een deel van de geïnventariseerde tuinwallen is recent gereconstrueerd en heeft dus geen hele hoge ouderdom. Toch zijn deze meegenomen. Ze vertellen samen een verhaal over het cultuurlandschap van Wieringen.

Ten behoeve van het herstel van het tuinwallenlandschap zijn de verdwenen tuinwallen opgenomen op een ‘Kansenkaart’. Deze kaart wordt besproken in hoofdstuk 5.

19 Wiegersma, Scheper & De Theije et al. 2024; Baas 2012.

4.1.12 Landschapskenmerken

Op de elementenkaart is een aantal elementen in het landschap toegevoegd die zo kenmerkend zijn voor de gemeente Hollands Kroon dat ze ook cultuurhistorisch van belang zijn. Het gaat om het eiland Wieringen, het kreeksysteem Oude Veer met kwelder/wad in de Anna Paulownapolder, verschillende meerwallen langs de Schagerwaard en enkele kleine droogmakerijen binnen West-Friesland.

Het eiland Wieringen de Oude Veer zijn voormalige aardkundige monumenten. De bijbehorende polygonen zijn afkomstig van de Provincie Noord-Holland. Ze zijn tegenwoordig beschermd via de Omgevingsverordening NH 2022. Voor de begrenzing van de meerwallen is met name gebruik gemaakt van de geomorfologische kaart.

De kleine droogmakerijen zijn overgenomen van de RCE-droogmakerijenkaart.[20] Door ruilverkaveling zijn de meeste kleine polders niet meer herkenbaar. Een uitzondering wordt gevormd door de Braakpolder, de oudste droogmakerij binnen de gemeente Hollands Kroon. Ondanks het feit dat het Kanaal Alkmaar- (Omval) -Kolhorn het polder heeft doorsneden is er nog een grote herkenbaarheid door de aanwezigheid van een molengang in het zuiden. Ook de dijken die de droogmakerij omsloten zijn nog grotendeels herkenbaar.

Naam polder	Locatie	Datering	Gaafheid
Braakpolder	Lutjewinkel binnenzijde WFO	1575	Grotendeels herkenbaar
Tjaddinxrijter Polder	't Veld	1632	Niet meer herkenbaar
Polder het Oudedijkje	Tussen 't Veld en Moerbeek	1642	Niet meer herkenbaar
Nederlandspolder	Winkel binnenzijde WFO	1650	Niet meer herkenbaar
Kerkerijtje Polder	Winkel binnenzijde WFO	1857	Niet meer herkenbaar

Tabel 4. De gaafheid van de polders in de gemeente Hollands Kroon.

4.1.13 Zones

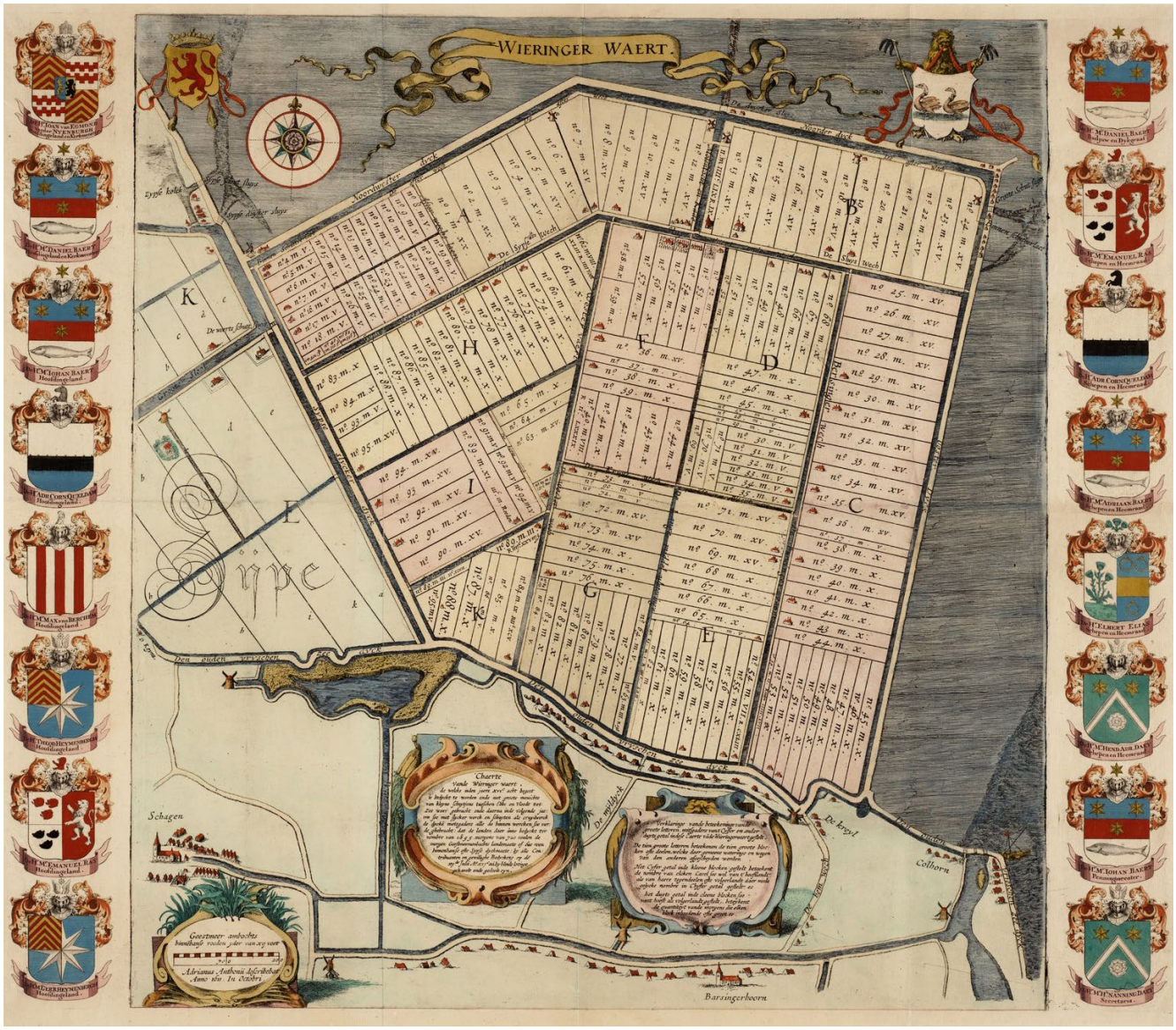
In de gemeente bevinden zich verder een aantal door de Provincie of het Rijk aangegeven zones. Zo is rondom de Westfriese Omringdijk is een kwaliteitszone opgenomen tot maximaal 200 m van de dijk. De zone is aangewezen door de Provincie Noord-Holland ten behoeve van het waarborgen van openheid rondom de dijk en zicht op de dijk. Ontwikkelingen in deze zone dienen de openheid niet aan te tasten en moeten bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van de dijk.[21]

Een deel van Kolhorn is aangewezen als Rijksbeschermd dorpsgezicht (nummers 1465).[22] Geheel Barsingerhorn is een provinciaal beschermd dorpsgezicht. De twee beschermde dorpsgezichten zijn als losse categorie opgenomen op de elementenkaart. De polygonen zijn overgenomen van het Rijk en de Provincie Noord-Holland.

4.1.14 Verkaveling

Tot slot zijn de verschillende verkavelingsvlakken binnen de gemeente aangegeven. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen de onregelmatige blokverkaveling op Wieringen (Middeleeuwen), de onregelmatige strokenverkaveling bij Barsingerhorn, Winkel, Kolhorn e.o. (Middeleeuwen), de strokenverkavelingen in de aandijkingen Wieringerwaard (1612) en polder Waard-Nieuwland (1846), en de rationele verkavelingen in de aandijking van de Anna Paulownapolder (1844)[23], de Waardpolder (1844) en de Groetpolder (1847).

20 Kosian 2017; Leven met water | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
21 Provincie Noord-Holland 2017.
22 https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Gezicht/1465.
23 De Anna Paulownapolder wordt op RCE-droogmakerijenkaart ten onrechte een droogmakerij genoemd.

Afb. 18. Kaart van de Wieringerwaard uit 1611-1744 van Adriaan Anthonisz. Zuiderzeecollectie.

De Wieringermeer is een droogmakerij (1930) en heeft eveneens een rationele verkaveling. Binnen het Westfriese deel van de gemeente Hollands Kroon ligt nog een klein deel van de Schagerwaard, een droogmakerij uit 1631. Hier is nog een deel van de rationele verkaveling aanwezig. Alle contouren zijn afkomstig van de CHW-kaart.

4.2 Overige elementen

4.2.1 Gebouwen

Op 24 januari 2023 is de Noord-Hollandse waarderingskaart voor stolpboerderijen vastgesteld. De waarderingskaart is opgesteld door Mooi Noord-Holland.[24] In het document zijn ook richtlijnen opgenomen over hoe om te gaan met nog niet beschermde stolpen.

Voor de verwerking op gemeentelijk niveau zijn de punten van de stolpenwaarderingskaart omgezet naar vlakken op basis van de BGT. Alle punten zijn omgezet naar vlakken zodat ook de **niet** beschermde stolpen een aanduiding in het omgevingsplan kunnen krijgen. Bij de karakteristieke bebouwing hoort vaak ook erfbeplanting en historische waterlopen.

De gebouwen zijn als losse kaartlaag aanwezig en kunnen worden weergegeven op de cultuurhistorische elementenkaart.

Volgens de Kadernota Erfgoed zijn binnen de gemeente Hollands Kroon 128 rijksmonumenten, 36 provinciale monumenten en 37 gemeentelijke monumenten aanwezig. De provinciale monumenten zijn voorzien van een vlak. Dit geldt nog niet voor alle rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten. Dat betekent dat de kaartlaag gebouwen nog niet compleet is.

24 Noord-Hollandse waarderingskaart voor stolpboerderijen.

5. Kansenkaart Wieringen

5.1 Inleiding

Voor Wieringen is naast de cultuurhistorische elementenkaart een zogenaamde ‘kansenkaart’ vervaardigd. Hier staan historische elementen op die zijn verdwenen, maar mogelijk kunnen worden teruggebracht. De kansenkaart is vooral bedoeld als inspiratiebron.

Aanleiding voor deze kansenkaart was het overleg dat op 19 november 2024 heeft plaatsgevonden met de gemeentelijke afdelingen Erfgoed en Duurzaamheid. Hierbij was ook een vertegenwoordiging van Landschapszorg Wieringen aanwezig. Naar aanleiding van dit zeer constructieve overleg is besloten een kansenkaart voor Wieringen op te stellen.

In maart 2025 is vervolgens ook het Programmaplan Herstel Cutluurlandschap Waddenkust gedeeld met Archeologei West-Friesland (paragraaf 5.2). Voor de kansenkaart zijn namelijk onder andere verdwenen tuinwallen geïnventariseerd. Het Programmaplan Herstel Cultuurlandschap Waddenkust biedt hierbij een mooi aanknopingspunt.

5.2 Programmaplan Herstel Cultuurlandschap Waddenkust

Het Programmaplan Herstel Cultuurlandschap Waddenkust richt zich op het versterken en behouden van de unieke landschappelijke en cultuurhistorische elementen van het Waddengebied.[25] Dit gebied, gekenmerkt door zijn dynamische zee en uitgestrekte polders, heeft door de eeuwen heen een bijzondere relatie tussen mens en zee ontwikkeld. Het plan is een samenwerking tussen Landschapsbeheer Groningen, Natuurlijke Zaken Noord-Holland, Landschapsbeheer Friesland en Visit Wadden.
Doel van het plan is om de landschapswaarden te vergroten en te versterken, en duurzame economische ontwikkeling te bevorderen. Dit wordt bereikt door strategische coördinatie, uniformiteit in projectaanpak, en flexibiliteit in budgetverdeling. Bewoners en bezoekers worden betrokken om eigenaarschap en bewustzijn te creëren over het belang van deze landschapselementen.

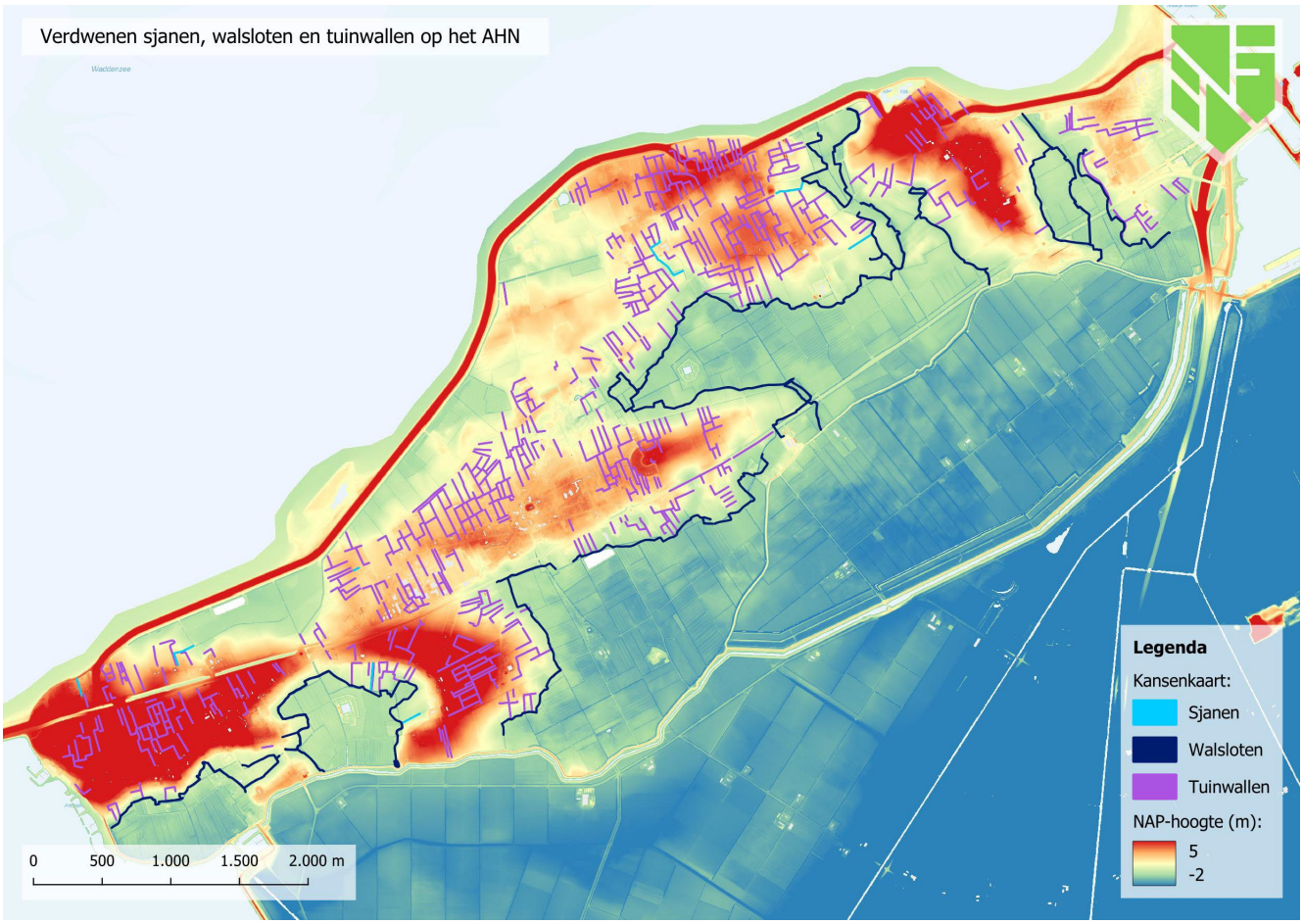
Het programma is opgebouwd uit drie hoofdthema’s:

1. **Slaperdijken**: Deze dijken, die geen primaire waterkerende functie meer hebben, worden versterkt en behouden om hun cultuurhistorische waarde en biodiversiteit te vergroten.
2. **Voormalige Zeearmen en Wadkreken**: Het herstel van deze waterwegen draagt bij aan de landschappelijke en ecologische waarde van het gebied.
3. **(Voormalige) Eilanden**: Het herstel van landschapselementen op eilanden zoals Wieringen en Texel benadrukt hun unieke karakter en geschiedenis.

Voorbeeld: Landschapsherstel op Wieringen
Op Wieringen wordt 2.500 meter aan tuinwallen gerealiseerd, worden 100 moerbeibomen aangeplant, wordt 500 meter aan sjanen hersteld, en wort 10.000 m² aan houtsingels en houtige elementen aangelegd. Dit project draagt bij aan de biodiversiteit en versterkt de landschapsbeleving door het herstel van karakteristieke elementen.

Het programmaplan streeft naar een toekomstbestendig Waddengebied, waar natuur, cultuur en economie in balans zijn.

25 Wiegersma et al 2024.

Afb. 19. De ligging van de verdwenen sjanen, walsloten en tuinwallen op het Actueel Hoogtebestand Nederland 4, bron: www.ahn.nl.

5.3 Inventarisatie verdwenen elementen

5.3.1 Tuinwallen

In paragraaf 4.1.11 is al besproken dat veel van de oude tuinwallen op Wieringen zijn verdwenen. Op basis van de topografische kaart 1955 (TopoTijdReis, TOP25, 1:25.000) zijn verdwenen tuinwallen overgenomen op de kansenkaart. De verdwenen tuinwallen zijn eerst als lijnen ingetekend en vervolgens gebufferd tot 1 m breed. Duidelijk zichtbaar is dat de tuinwallen zich op de hoge delen van het eiland bevonden (paars op afb. 19).

5.3.2 Sjanen en walsloten

Als de historische waterlopen op de cultuurhistorische elementenkaart voor Wieringen worden bekeken, is direct zichtbaar dat het eiland vrij “leeg” is. Veel historische waterlopen zijn verdwenen. Karakteristiek voor Wieringen zijn de sjanen en walsloten. Sjanen zijn smalle diepe sloten die afstromend water van de hogere gronden naar de lagere gronden afvoerden (lichtblauw op afb. 19). Waarschijnlijk waren er oorspronkelijk natuurlijke afwateringen. Om dit stelsel te reguleren zijn sjanen gegraven. De sjanen waren niet altijd watervoerend en stonden soms dus droog. In de loop van de tijd hebben de sjanen hun afwateringsfunctie verloren, waardoor ze in veel gevallen zijn gedempt of verploegd. Walsloten vormden ooit een duidelijke begrenzing tussen de hogere en lagere delen in het landschap (donkerblauw op afb. 19). De walsloten liggen dus vaak haaks op de sjanen. Veel van de walsloten zijn compleet verdwenen of met de ruilverkaveling

rechtgetrokken waardoor ze hun karakteristieke kronkelige loop hebben verloren.[26] In de huidige situatie zijn nog een paar kleine stukjes oude walsloot over op Wieringen.

De verdwenen sjanen zijn op de kansenkaart overgenomen uit Schaafsma 2002. Wederom is gekozen voor een breedte van 1 m. De oude walsloten zijn op de kansenkaart ingetekend door gebruik te maken van HISGIS (gedigitaliseerde versie van de Kadastrale Minuut) en het AHN4.

5.3.2 Eendenkooien

Tot slot zijn vijf verdwenen eendenkooien opgenomen op de kansenkaart. De inrichting van deze voormalige kooilocaties kan als 'kans' worden benut bij toekomstige water-/natuurontwikkelingen. Voor de begrenzing van de verdwenen eendenkooien is met name gebruik gemaakt van HISGIS en overige historische kaarten.

5.3.3 Historisch groen

Het verdwenen historisch groen is nog niet toegevoegd aan de kansenkaart (zie ook paragraaf 4.1.9). Dit vergt nog een nadere analyse. Naast de inventarisatie van oude bosgroeiplaatsen van Alterra[27], kan het landschapsplan Ruilverkaveling Wieringen worden gebruikt als referentie.[28] In de legenda van het landschapsplan zijn boom- en struikbeplantingen aangegeven. Ook zijn de te behouden boom- en struikbeplanting en het te behouden bos aangegeven op deze kaart. De kaart is gegeorefereerd en kan als inspiratie dienen voor herbeplantingen.

Element	Bron	Paragraaf
Tuinwallen	Topografische kaart 1955 (TopoTijdReis, TOP25)	5.3.1
Sjanen	Schaafsma 2002	5.3.2
Walsloten	Schaafsma 2002, HISGIS en AHN4	5.3.2
Eendenkooien	HISGIS en overige historische kaarten	5.3.3
Historisch groen	Nog niet uitgevoerd, bronnen wel beschikbaar	5.3.4

Tabel 5. Verantwoording gebruikte bronnen kansenkaart Wieringen.

26 Schaafsma 2002.
27 Bijlsma & van Dorland 2016.
28 Staatsbosbeheer, schaal 1:5.000

Afb. 20. Luchtfoto van de Heidense Kapel op Wieringen tussen Stroe en Vatrop. Foto: Mello Media.

Bronnen

Baas, H., 2012. 10. Tuunwallen op Texel en langs de voormalige Zuiderzee. In: *Tot hier en niet verder. Historische wallen in het Nederlandsche landschap. De stand van kennis*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 175-185.

Bijlsma, R.J. & G.J. van Dorland, 2016. Oude bosgroeiplaatsen in Noord-Holland. Een GIS-bestand van boslocaties aanwezig op de Topografische en Militaire kaart van 1850. *Alterra-rapport* 2744, Alterra, Wageningen.

De Straat Milieu-adviseurs, 2004. Actualisatie Intentieprogramma Bodembeschermingsgebieden. Bescherming en behoud aardkundig erfgoed van de Provincie Noord-Holland, *Rapport B01B0497/tba*, Arnhem.

Gemeente Hollands Kroon, 2019. *Kadernota. Erfgoed in Hollands Kroon*.

Gemeente Hollands Kroon, 2023a. *Erfgoedvisie Gemeente Hollands Kroon 2023.*

Gemeente Hollands Kroon 2023b. *Erfgoedregister Gemeente Hollands Kroon (bijgewerkt tot juni 2023).* Erfgoedregister-Gemeente-Hollands-Kroon_juni-2023.pdf

Haartsen, A. & J. Lenten, 2001. *Cultuurhistorische Waardenkaart Noord-Holland. De cultuurhistorie van West-Friesland.* Provincie Noord-Holland, Haarlem.

Haartsen, A. & C. ten Oever-van Dijk, 2002. *Cultuurhistorische Waardenkaart Noord-Holland. De cultuurhistorie van de Kop van Noord-Holland en Texel.* Provincie Noord-Holland, Haarlem.

Kosian, M., 2017. Droogmakerijen. Rapportage Onderzoek Nederlands Cultuurlandschap 4. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

Mooi Noord-Holland, 2021. Onderzoeksrapport methodiek van de Noord-Hollands stolpenkaart.
Noord-Hollandse waarderingskaart voor stolpboerderijen

Provincie Noord-Holland, 2018. Prachtlandschap Noord-Holland! Leidraad Landschap en Cultuurhistorie 2018.

- Koegras-Anna Paulownapolder | Leidraad Landschap en Cultuurhistorie
- Wieringen – Wieringermeer | Leidraad Landschap en Cultuurhistorie
- West-Friesland West | Leidraad Landschap en Cultuurhistorie
- Westfriese Omringdijk | Leidraad Landschap en Cultuurhistorie

Provincie Noord-Holland, 2020. Bijzonder Provinciaal Landschap - 32 landschappen en kernkwaliteiten. Provincie Noord-Holland, Haarlem.

Provincie Noord-Holland, 2023. Noord-Hollandse waarderingskaart voor stolpboerderijen (Noord-Hollandse waarderingskaart voor stolpboerderijen).

Provincie Noord-Holland, 2024. Omgevingsverordening NH2022. Vastgesteld door Provinciale Staten op 11 januari 2022. Provincie Noord-Holland, Haarlem.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2017. Erfgoed en Ruimte. Kiezen voor karakter! https://www.cultureelerfgoed.nl/binaries/cultureelerfgoed/documenten/publicaties/2017/01/01/erfgoed-en-ruimte-kiezen-voor-karakter/rce_erfgoed-en-ruimte_kiezen-voor-karakter.pdf.

Schaafsma, A., 2002. *Aandacht voor Walsloten & Sjanen op Wieringen*. Afstudeeropdracht Hogeschool Larenstein, Velp.

Schinning, F.C. & C.M. Soonius, 2022. Toelichting Beleidskaart Archeologie gemeente Hollands Kroon. *West-Friese Archeologische Notities 65*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Staatsbosbeer, zonder jaartal. *Ruilverkaveling Wieringen*. Landschapsplan (schaal 1:5.000).

Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland, 2024. Handreiking Regie op historische waterstructuren - Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland.

Visser-Poldervaart, M. & S. Husken, 2008. *Wieringen, Waddeneiland. Beleidsnota Cultuurhistorie Gemeente Wieringen, 2008*. Stichting Cultureel Erfgoed Noord-Holland, Haarlem.

Vries, G. de, 1964. *Waterstaatkundige Kaarten. De zeeweringen en waterschappen van Noordholland*. Az. Haarlem, Johannes Enschedé en Zonen.

Wiegersma, K, A. Scheper, L. de Theije, J.P de Boor, N. Kikkert & A. de Vries, 2024. *Programmaplan Herstel Cultuurlandschap Waddenkust*. Landschapsbeheer Groningen, Groningen.

Lijst met afbeeldingen en tabellen

Afbeeldingen

- Afbeelding voorblad. Een stolpboerderij aan de Westfriesedijk in Kolhorn. Foto: Mello Media.
- Afb. 1. Luchtfoto van de Nicolaaskerk in Westerland. Foto: Mello Media. 4
- Afb. 2. Op de kaart is het gemeentelijke samenwerkingsverband Archeologie West-Friesland weergegeven. 6
- Afb. 3. Luchtfoto van de Willibrorduskerk in Haringhuizen, omringd door Beschermd Landschap Schagen. Foto: Mello Media. 8
- Afb. 4. Een stolpboerderij aan de Westfriesedijk in Kolhorn. Foto: Mello Media. 10
- Afb. 5. Het dorpslint Heerenweg in Barsingerhorn, het provinciaal beschermd dorpsgezicht. Foto: Mello Media. 11
- Afb. 6. Overzicht van de historisch-geografische kaartlaag van de cultuurhistorische waardenkaart uit 2001/2002. 12
- Afb. 7. Overzicht aardkundige waarden en aardkundige monumenten (bron: Provincie Noord-Holland). 14
- Afb. 8. Overzicht van de landschappelijk kenmerken in relatie tot de dijken (selectie cultuurhistorische elementen). 16
- Afb. 9. Het verschil in het ‘oude’ (links) en ‘nieuwe’ land (rechts) is te zien bij de Wierdijk ten zuiden van Hippolytushoef. 17
- Afb. 10. Schematische kaart van het ensemble Koegras-Anna Paulownapolder uit de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie. 17
- Afb. 11. Schematische kaart van het ensemble Wieringen-Wieringermeer uit de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie. 18
- Afb. 12. Schematische kaart van het ensemble West-Friesland West uit de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie. 19
- Afb. 13. De Michaëlskerk op Oosterland met op de achtergrond de Waddenzee. Foto: Mello Media. 21
- Afb. 14. De Hippolytuskerk in Hippolytushoef. Foto: Mello Media. 22
- Afb. 15. Op de plek waar ooit de “Koeienkerk” heeft gestaan in Zijdewind, is in 2025 een klokkenstoel geplaatst met daarin de oorspronkelijke klok van de kerk. 25
- Afb. 16. Molen “De Hoop” uit Oude Niedorp, een korenmolen uit 1641. Foto: Molendatabase. 25
- Afb. 17. Een tuinwal op Wieringen. Foto: Museum Lont. 27
- Afb. 18. Kaart van de Wieringerwaard uit 1611-1744 van Adriaan Anthonisz. Zuiderzeecollectie. 29
- Afb. 19. De ligging van de verdwenen sjanen, walsloten en tuinwallen op het Actueel Hoogtebestand Nederland 4, bron: www.ahn.nl. 32
- Afb. 20. Luchtfoto van de Heidense Kapel op Wieringen tussen Stroe en Vatrop. Foto: Mello Media. 34
- Afbeelding achterblad. Luchtfoto van de Willibrorduskerk in Haringhuizen.

Tabellen

- Tabel 1. Beschrijving aardkundig waardevolle gebieden binnen de gemeente Hollands Kroon (bron: De Straat Milieu-adviseurs 2004). 15
- Tabel 2. Verantwoording gebruikte bronnen. 21
- Tabel 3. Alle historische bewoningskernen binnen de gemeente Hollands Kroon. 24
- Tabel 4. De gaafheid van de polders in de gemeente Hollands Kroon. 28
- Tabel 5. Verantwoording gebruikte bronnen kansenkaart Wieringen. 33

ISSN 2468-3280 (print)

ISSN 2665-9379 (online)